

»Kriminaliteta belega ovratnika« in družbeno nadzorstvo

Dr. Janez Pečar, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za kriminologijo, Ljubljana

Nekateri politični in drugi organi so v zadnjem času* odprli tudi široko javno obravnavanje pojavov, ki jih imenujejo poslovne deformacije, koristne malverzacije, poslovni kriminal, gospodarska kriminaliteta itd.¹ Pri tem gre večinoma za moralno-etično, poklicno deviantno in kriminalno vedenje posameznikov iz določenih, navadno višjih plasti naše družbe, ki v razgibanem družbeno-gospodarskem življenju opravljajo dejanja, ki pogosto pomenijo zvičajno in protipravno prilaščanje raznih dobrin in vrednosti. Le-te si pridobivajo bodisi zase bodisi za ožje skupine, tako da se posamezno ali v skupinah na različne načine lotevajo izigravanja, obhajanja in kršenja pravil vedenja in ravnanja. Pojavi te vrste so se tako razrasli, da so načeli zaupanje ne samo v kazensko pravosodje in družbeno pravičnost sploh, marveč tudi v družbeno-politično ureditev samo.

Ti pojavi so hkrati tudi tako prikriti, da je njihov resnični obseg praktično nemogoče ugotoviti, posebno zaradi različnih meril in vrednotenja, zaradi težavnega določanja, kaj je že amoralno in kaj ne, in drugih okoliščin, ki so bile včasih celo politično spodbujane. Čeprav se s takšnimi pojavi ukvarja vrsta državnih organov, je le redkeje prihajalo do njihovega poseganja. Nevarnost posledic so verjetno javno najprej ovrednotile politične ocene in ne strokovne, kar bi pričakovali od tistih upravnih organov, ki jim je zaupano družbeno nadzorstvo nad pojavi z njihovega delovnega področja. Splošna neučinkovitost odkrivanja je omejevala tudi še tako optimistične poglede na organe družbenega nadzorstva, čeprav so tudi ti od časa do časa opozarjali nanje. Ker niso bili zmožni odpravljati vzrokov, so se ukvarjali predvsem s posledicami, ko so že nastale, in še to je bilo marsikdaj manj odvisno od avtonomnosti njihovega delovanja kot bolj od porazdelitve sil v okolju, ki je te pojave dopuščalo.

Zato se za naš namen v tej razpravi nakazujejo kot pomembna zlasti naslednja vprašanja:

— kdo in kakšni so tisti ljudje iz višjih družbenih plasti, ki jim je glede na poklic, družbeni položaj in druge možnosti lažje, bolj prikrito in bolj nenadzorovano opravljati dejanja, ki dobivajo pri nas tako različne oznake;

— kakšni so pojavi in ali jih je mogoče vrednotiti s spoznanji o »kriminaliteti belega ovratnika«,

* Članek je bil končan 17. novembra 1972, zato ne upošteva razmer po tem datumu.

¹ Glej tudi: Šetinc, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 1972, št. 4, str. 230—234.

nika«, ki je kot sinonim za podobno ravnanje nastal v drugačni družbeni ureditvi, kot je naša;

— katere družbene in osebne silnice omogočajo pojave takšne vrste;

— kakšna je bila reakcija organov družbenega nadzorstva na pojave te vrste pri nas in zakaj so ravnali tako, ne pa drugače (kot so jim očitali po splošni akciji za ureditev razmer v družbi oktobra in novembra 1972).

Ker je za to potrebna celovita in poglobljena ocena,² ki jo bo mogoče podati kdaj pozneje, je namen tega sestavka načeti le nekaj pogledov na zadevo, kajti tovrstna kriminaliteta se bolj kot vsaka druga navezuje na družbeno-politične razmere kake države, kjer koli po svetu.

1. Definiranje »kriminalitete belega ovratnika«³

Z izrazom »kriminaliteta belega ovratnika« je pričel Edwin H. Sutherland v letu 1940 poimenoovati kazniva dejanja, ki so jih storili predvsem:

— posamezniki iz svobodnih poklicev, npr. pravniki, zdravniki);

— uradniki, zoper družbe ali podjetja (poneverljivci);

— politiki, v prid firm (npr. antitrustovske zadeve).

Ko je napisal »White Collar Crime« (leta 1949), se je v sociologiji in kriminologiji odprl domiselni svet stigmatizacije predvsem zgornjih plasti s tem, da se kriminaliteta določene vrste in določenih ljudi imenuje: »kriminal boljših ljudi«,⁴ »kavalirski delikt«,⁵ »gospodarski kriminal«, »poklicni kriminal«,⁶ »spoštljivi kriminal«,⁷ »gentlemenski kriminal«⁸ itd.

Čeprav še danes ni povsem jasno, kaj je »kriminaliteta belega ovratnika« in so pisci različnega mnenja, kako pojav čim bolj definirati »bodisi v ožjem, bodisi v širšem smislu«, pa je bolj ali manj jasno, da so »kriminaliteta belega ovratnika«:

² Glej npr. razpravo dr. Pečuljića na plenumu CK ZK Srbije, Delo, 15. novembra 1972, str. 4.

³ O tem glej tudi: dr. Anton Skobir: Kazenska pravna odgovornost podjetij in njihovih vodilnih delavcev, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, letnik 22, leto 1971, št. 3, str. 158—171.

⁴ Offences by smart people, str. 402.

⁵ Kellens G., str. 495.

⁶ Geis Gilbert, str. 1.

⁷ Schur, str. 158.

⁸ Kellens, str. 508.

— pravne in normativne kršitve, ki jih storilci delajo s pomočjo svoje poklicne dejavnosti, ali pa gre za poklicne odklone, kršitve poklicne etike ipd.;

— da gre pri tem za ljudi iz gornjih družbenih plasti, z ugodnejšimi položaji v družbi in poklicu, ki se jih po navadi ne šteje za storilce kaznivih dejanj;

— da se veliko kršitev te vrste obravnava drugače od »kriminalitete modrega ovratnika«, pri čemer storilca »kriminalitete belega ovratnika« (če sploh) zadene drugačna odgovornost, predvsem pa civilna ali upravna.

Od prvotne Sutherlandove razmejitve, da gre pri tem za »kršitve kazenskega prava, storjene od oseb gornjega socio-ekonomskega razreda s pomočjo njihove poklicne dejavnosti«,⁹ se je v literaturi sam pojem močno razširil in doživel precej različne določitve. Ne glede na veliko zanimanje v zadnjih dveh desetletjih (v zadnjem času zlasti pri nas) pa je treba ugotoviti zlasti naslednje:

— da je tovrstna kriminaliteta pogosto zelo anonimna in težko določljiva,

— da njena zgodovina ni dovolj dolga, da bi zagotavljala negativno vrednotenje družbe na splošno in

— da storilci ne oblikujejo dovolj jasnih skupin.¹⁰

Pisci, ki se ukvarjajo z vprašanjem, opozarjajo zlasti na to, da bi morali za zadovoljivo določitev »kriminalitete belega ovratnika« natančno opisati, kaj to je, se bolj poglobiti v posamezne vrste kriminalitete in z več disciplinarnimi raziskavami osebnosti priti do zanesljivejših spoznanj o razgibanem vzgojnem procesu in osebnostni sestavi storilcev itd. Ko zagotavljajo, da je te kriminalitete glede na zakonodajo posameznih držav povsod dovolj, pa ni nikjer tako zadostnih in poglobljenih raziskav, ki bi prinesle več jasnosti tudi v teoriji in ne samo v praksi.

Zato ni čudno, da to področje imenujejo celo »prazno kriminološko pričkanje«,¹¹ ki v razbijanju mita, da je kriminaliteta predvsem pojav delavskega razreda, ni prineslo pričakovanih sadov, ki v etnoloških teorijah ni opravičilo storjenega truda in prizadevanj, ki zakonodajalca ni pripravilo do tega, da bi hitreje, učinkoviteje in diferencirano sankcioniral pojave »kriminali-

tete belega ovratnika« itd. Skratka, »kriminaliteta belega ovratnika« ostaja odprto vprašanje zlasti v industrijskih, visoko razvitih in zelo razplâstenih družbah. Še posebno vprašanje pa je njeno razmerje do pravosodja. Ker je prav v teh razmerjih preveč neznanek, ne ugotavljajo zaman, da naj bi tudi »pravosodje raziskovalo človeštvo, namesto da človeštvo raziskuje pravosodje«.¹²

Znanstvenike in raziskovalce »kriminalitete belega ovratnika« danes najbolj pritegujejo razmerja med takšnim vedenjem, kazenskim pravom, kazenskimi sankcijami in družbeno sestavo (z njenimi družbeno-gospodarskimi lastnostmi). Storilčeva osebnost prav tako prihaja čedalje bolj v ospredje, vendar se odteguje pravosodju in znanstveniku, morda tudi zato, ker tovrstni kriminal v danih strukturah in razmerah marsikdaj pomeni »normalen odgovor«¹³ na družbene razmere in okoliščine. Pred tem popušča tudi družbeno nadzorstvo všteti pravosodje. Zato se »kriminaliteta belega ovratnika« razločuje od druge tudi po uporabi kazenskih sankcij, po spoštovanju in prizanesljivosti do nosilcev teh pojavov ipd.

Vse to pa se mora poznati v teoriji, ki razlaga te pojave na splošno in v posledicah, ki utegnejo nastati v družbeni dezorganizaciji.

2. Uporabnost spoznanj o »kriminaliteti belega ovratnika« za naše razmere

Ob spoznanjih in celo ob nasprotujočih si izhodiščih za določanje »kriminalitete belega ovratnika« nastaja vrsta vprašanj: ali gre lahko tudi v naših razmerah za takšno kriminaliteto; ali takšna družba, kot je naša, lahko poraja kriminaliteto, podobno tisti, ki nastaja v družbenih ureditvah, drugačnih od naše; ali v nekaterih poklicih nastajajo pojavi, ki za druge niso tipični; ali nekateri poklici pospešujejo kriminaliteto prav določene vrste, ne glede na različne družbeno-politične ureditve; in sploh, ali so tuja dognanja koristna za ugotavljanje in ocenjevanje sorodnih ali podobnih pojavov pri nas doma, in če so, kaj z njimi in kako jih koristno uporabiti? Predvsem pa, kako na tujih dosežkih pospeševati domača prizadevanja tako glede teorije kakor tudi glede družbenega nadzorstva.

⁹ Caldwell,* str. 376. Vsi sestavki, označeni z zvezdico, so objavljeni v Gilbert Geis: *White-Collar Criminal*, glej bibliografijo na koncu sestavka.

¹⁰ Kellens, str. 495.

¹¹ Carson, str. 383.

¹² Carson, prav tam, str. 387.

¹³ Spencer,* str. 337.

Najprej gre poudariti, da so pri nas »gospodarsko-družbena razmerja«,¹⁴ ki so »družbeno nevarna«, sankcionirana kot kazniva dejanja, gospodarski prestopki in prekrški (trihotomija). Že samo tisto področje družbi nevarnega delovanja, ki je urejeno s kazenskim zakonikom, je močno sporno, kaj je sploh tako imenovani »gospodarski kriminal«,¹⁵ kaj je to v ožjem in kaj v širšem pomenu, ali vanj zajeti še kaj drugega, kar je morda enako ali bolj škodljivo, pa sodi med prestopke ali dejanja iz stranske kazenske zakonodaje ipd. »Jugoslovanska kazenskoppravna teorija še vedni ni sprejela zadovoljivega pojma gospodarske kriminalitete, čeprav je bilo v zvezi s tem storjenih veliko poskusov in čeprav so dokaj široko zasnovane temeljne sestavine, na katerih bi lahko počivale in bi morale počivati enotne rešitve.«¹⁶

Morebitne študije o »kriminaliteti belega ovratnika« pri nas bi morale upoštevati ne samo tisto, kar vsebuje kazenski zakonik, marveč še marsikaj drugega, če bi hoteli domače pojavo-slovje primerjati s tujim.

Poleg tega je treba upoštevati, da naša »gospodarska kriminaliteta« bodisi v ožjem bodisi v širšem pomenu ni v celoti identična s »kriminaliteto belega ovratnika«; le-ta je navadno kriminal višjih družbenih plasti, bistveno zanj pa je **zlorabljanje poklica** za protipravne namene.

Pojavi kot npr. nelojalna konkurenca, poslovne izgube, prilaščanje zemljiške rente, špekulacije s stavbnimi in drugimi zemljišči, zadrževanje blaga, dajanje časovno neomejenih in simboličnih kreditov, odplačevanje posojil in kreditov v nedogled, prodaja delavcev, izigravanje in obhajanje predpisov, nepravilna raba deviznih sredstev in oškodovanje deviznih skladov, ponarejanje listin, lažne bilance, lažnivo prikazovanje dejstev, ustvarjanje neupravičenih dobičkov, neizpolnjevanje obveznosti do družbenopolitičnih skupnosti, prilaščanje izvoznih premij, izmikavanje carini in davkom ali sploh utajevanje davkov, izmišljene kupčije, izvoz kapitala v tujino in njegova privatizacija, naložbe brez kritja ali preseganje naložb, goljufanje pri vpisu v register gospodarskih organizacij, sprejemanje in dajanje daril, neupravičeno dobičkarstvo, razne oblike koristnih utaj, odprodaja družbenega premoženja itd. so le nekatere oblike morebitne »kriminalitete belega ovratnika«. O teh pojavih

¹⁴ Glej več o tem: Kobe, str. 545, Vasilijevič, str. 5, Đorđević, str. 525 in drugi.

¹⁵ Glej npr. Skobir, str. 553 in drugi.

¹⁶ Milutinović, naveden po Vasilijeviču, str. 4/5.

lahko rečemo, da so zanemarjeni tako kazensko-pravno kot kriminološko, sociološko, kriminalno-politično, kriminalistično ter še kako drugače. O njih vemo vse premalo, ker se odkrivajo razmeroma pozno in ker jim organi družbenega nadzorstva niso kos, ne glede na to, ali gre pri njih za osebne ali skupinske koristi ali ne. Ti pojavi prispevajo k nelikvidnosti in nestabilnosti ter hkrati povzročajo ne na delu temelječe socialno razlikovanje (ki postaja čedalje večje politično vprašanje). Z bogatenjem posameznikov in morda celo plasti ali skupin poklicev pa se tudi zaradi kriminala in »koristnih utaj« razraša porabniška miselnost, razsipništvo, zajedalstvo ter mnenje, da predpisi veljajo predvsem za druge, da je zakonito vse, kar je učinkovito in koristno itd.

Pojavi te vrste se povezujejo tudi s posamezniki iz krajevnih (ali višjih) središč moči in nekaterimi političnimi funkcionarji, zato so manj vidni, bolj zaviti v skrivnosti in jih je težje odkriti. Morala storilcev je nasprotna tisti, ki jo razglašajo načela ureditve in pozitivno pravo, je razdiralna in nalezljiva, ker je njeno osrednje gibalno pridobivanje brez dela, na račun drugih, zase ali za interese ožjih skupin. »S tem pa je varovani objekt (organizacija, upravljanje in delovanje socialistične gospodarske ureditve)«¹⁷ napaden, ogrožen in sploh oviran v razvoju.

Pojavi in njihovi nosilci podobno kot tam, kjer so jih prvi imenovali kot take, tudi pri nas ustvarjajo nezaupanje, ki povzroča družbeno dezorganizacijo s širokim obsegom.¹⁸

Pojavi nastajajo zaradi podobnih motivov, na podobne načine in z enakim orožjem, prav tako od posameznikov iz gornjih plasti, ki si prilaščajo prednosti, nadomestila, posebne pravice in celo delnice v tujini itd., in sicer zaradi svojega družbenega položaja, gospodarske in politične moči; včasih slabijo tudi organe družbenega nadzorstva in zapeljujejo javnost s svojimi »koristnimi malverzacijami«.

Zato menim, da tudi pri nas lahko govorimo o kriminaliteti belega ovratnika in z določeno previdnostjo uporabljamo spoznanja te vrste.

3. Etiološka vprašanja

V kriminološki in sociološki literaturi je precej del o »kriminaliteti belega ovratnika«, ki tako ali drugače teoretično in empirično obrav-

¹⁷ Vasilijevič, str. 379.

¹⁸ Geis, str. 22.

navajo ta izredno zanimivi pojav, prav tako pa tudi njegove storilce. Poznavalci menijo, da imajo dosedanje ugotovitve zelo malo ali skoraj nič pomena za etiološke teorije.¹⁹ Neizmerna domselnost pri kršitvah in izigravanje pravil, raznovrstnost v fenomenologiji in morfologiji, neskončno število poklicev, ki omogočajo takšno delovanje itd. ne dopuščajo, da bi »kriminaliteto belega ovratnika« obravnavali kot homogen pojav. To pa je tudi vzrok, da še ni zanesljivejših teoretičnih posplošitev, nekateri dosedanji poskusi pa večinoma niso zdržali kritik, ki so jih bili deležni. Iskanje skupnih lastnosti pisanih oblik delovanja ali ugotavljanje posebnih osebnostnih potez storilcev je za ustvarjanje splošne teorije nedvomno prezahtevno, če prej ne poznamo vrste posameznih tipičnih pojavov in njihovih nosilcev. Zadovoljivih raziskav te vrste pa res ni nikjer toliko, da bi lahko zadostili takim potrebam, ki so nujne za postavitev splošne veljavne teorije. Zato je tudi verjeti, da je izraz »kriminaliteta belega ovratnika« prej pomembna za zaznamovanje (stigmatizacija) kot pa prispevek v etiološkem poznanju zlorabe poklica oziroma družbenega položaja v kriminalne namene. Sociološkim raziskavam kriminalitete hkrati očitajo, da vse preveč zanemarjajo osebnostne dejavnike v porajanju in razvoju pojava. Pri pomankljivem poznanju osebnostnih dejavnikov nam bo ob socioloških ugotovitvah, da se je kriminalitete mogoče naučiti od drugih, ob diferencialni asociaciji, ob poudarjanju vloge želja, ki jim je prav pri določenih poklicih in plasteh laže ustrezati, ob teoriji potrebe, o vlogi položaja itd. treba še precej storiti, da bodo očitki premagani. To pa ne bo lahko, ker kriminologiji (pa tudi psihologiji in socialni psihologiji) že doslej ni bilo lahko prodreti v osebnostno sfero gornjih plasti, razen morda v redkih ali posamičnih primerih ali ob manjših, iz družbe začasno izločenih skupinah (obsojenci), ki pa niso mogli pomeniti zanesljivega vzorca za posploševanje.

Kljub resnim pomislekom in opozorilom bomo skušali za naše razmere predstaviti nekaj etioloških sestavin, tako splošnih družbenih kakor osebno-psiholoških.

a) Splošna družbena pogojenost

Ob pojavih tako imenovane »kriminalitete belega ovratnika« (ne glede na to, ali jo upoštevamo v ožjem ali v širšem pomenu) gre za

¹⁹ Glej npr. Carson, str. 385.

kršitve nekih navadno pravno urejenih vedenjskih pravil. Kršitve pomenijo nespoštovanje pravil, ki so bila sprejeta za ravnanje v posameznih položajih. Do množičnega neupoštevanja pravil pa ne more priti drugače, če ni za to ustreznega ozračja; tega usvarjajo tudi tisti, ki izdajajo taka pravila in ki bi morali, že za zgled drugim, ta pravila najprej sami najbolj upoštevati.²⁰ Ob množično sprejetem ozračju, da je zakonito vse, kar je koristno, ob opravičevanju poslovnega kriminala z nacionalnimi interesi, ob splošnem popuščanju javne morale, ob visoko cenjeni dohodkovni učinkovitosti za vsako ceno in tovrstni strukturalni amorali, ob tako imenovani »klimi šanse«, ob »neredu v našem gospodarstvu«,²¹ ob »življenju podjetij od danes do jutri, pri čemer je vsakodnevna naloga zagotoviti si osebne dohodke, dobiti surovine, zvišati cene...«,²² ko velja za zlato pravilo »znajti se v ekonomskih odnosih, pri čemer je uspešnejši tisti, ki zna bolj izkoristiti slabosti gospodarskega sistema«,²³ ali ob nevestnem razmerju do dela in družbenih sredstev, malomarnosti ter vseh oblik razsipništva in zajedalstva,²⁴ ob najrazličnejših zvijačah z družbenim premoženjem, pri čemer ponekod prihaja že do miselnosti »kar je družbeno, je torej tudi moje«,²⁵ in ko iz tovarn izginjajo celi stroji itd., prihaja do množične nevtralizacije reda in zakonitosti in do pogojev za kriminalno vedenje določenih plasti, ki ne verjamejo več v pravo in ne v učinkovitost vladajočih struktur, kaj šele v uspešnost organov družbenega nadzorstva, med katere sodi tudi kazensko pravosodje.

Slabosti v organizaciji in način delovanja delovnih organizacij, neuspešno varovanje in oskrbovanje družbene lastnine, nestrokovnost kadrov, kopičenje večjega števila funkcij v eni osebi, nerazvito samoupravljanje itd. so tako le posamični odsevi splošnih razmer, v katerih vsakdo vidi le samega sebe v boju za boljši položaj.

²⁰ »Poglavitni družbeni problem je ta hip, da imamo zakone, ki jih množično kršimo. Kršijo jih celo tisti, ki jih sprejemajo.« Iz poročila Izvršnega biroja, Delo, 14. oktober 1972, str. 20, ali »Federacija dolguje tečajne razlike, republike dolgujejo za neproračunsko bilanco«, Delo, prav tam, ali »Kdo bo plačal 30 milijard nepokritih dolgov države, nepokritih investicij itd.«, Delo, prav tam.

²¹ Iz intervjuja predsednika Tita za »Vjesnik«, Delo, 8. okt. 1972, str. 4.

²² »Vsi se obnašamo inflacijsko«, Delo, 28. okt. 1972, str. 21.

²³ Popit: Zlom oportunistične politike v Sloveniji, Delo, 31. 10. 1972, str. 3.

²⁴ Pismo, Delo, 19. okt. 1972, str. 4.

²⁵ Komunist, 22. sept. 1972, str. 4.

V takih razmerah se jih veliko (tudi kolektivi in ne samo posamezniki) ravna po pravilu »homo homini lupus« v prilaščanju boljšega kosa dobrin. Opuščajo in pozabljajo se vrednote, ki so temelj za ustvarjanje in razvijanje družbenega reda, ki sloni tudi na pravnih normah, sprejetih za ta namen.

Ljudje, ki jim prilaščanje vrednosti omogoča ugodni družbeni položaj, začenjajo posnemati druge sebi enake ali posameznike, ki so še više na družbeni lestvici. Pridobivanje, lastniška miselnost, porabništvo, vlaganje v nepremičnine in trajnejše vrednosti, razkošnost ipd. postajajo splošni vzorec vedenja in ravnanja določenih, predvsem gornjih plasti. Z družbeno plastitvijo, temelječo predvsem na neustrezno pridobljenem bogastvu, bodisi da to omogoča sama ureditev ali nezakonita dejavnost posameznika, pa se še bolj pospešujejo želje imeti še več, pridobiti si še več, prehiteti druge, jih pustiti za seboj in si ustvariti življenje lepše in na lažji način, pri čemer moralnost takega ravnanja sploh ni več vprašanje.

Tovrstno posnemanje, nedopustno zadoščanje potrebam in neuravnovešenim željam itd. ima različne posledice, od družbeno-političnih do socialnopatoloških. Nas zanimajo predvsem zadnje, čeprav imajo lahko svoje nastajanje tudi v občasnih slabostih in pomanjkljivostih ter strpnosti družbene ureditve. Priložnost za dobiček (opportunity for gain)²⁶ je v razgibanem poslovnem življenju, zlasti pa v povezovanju s partnerji v tujini (kolikor jih marsikateri celo ne iščejo in ne ustvarjajo posebej, zlasti ob pomanjkljivem nadzorstvu) bistvena in izzivalna sestavina kriminalitete belega ovratnika. Ustreznemu položaju manjka le še primerna osebnost, ki jo bo sprejela in izrabila. In če ima nešteto zgledov v ugodnem ozračju, bo kaj lahko prišlo do posledice.

Zato se ustvarjajo tudi take skupinske norme, v katerih je »kriminaliteta belega ovratnika« »normalen odgovor«²⁷ na dane razmere ali položaje, zlasti še, če status storilca otežuje prijetje, če je družbeno ozračje tolerantno, če je storilčev status povezan z opravljanjem družbenih funkcij ali blizu središčem moči,²⁸ če ima pomoč sebi enakih ali bližnjih itd. V takih skupinah se ustvarjajo norme, ki so nasprotno zakonitim, in vrednote, ki so drugačne od splošnih,

²⁶ Lane,* str. 89.

²⁷ Glej tudi Aubert,* str. 177.

²⁸ Smole: »Danes imamo politične avtoritete, ki investirajo brez denarja«, Delo, 4. nov. 1972, str. 16.

tako da je mogoče pomisliti na določeno subkulturo, ki nastaja ob ustreznem in strpnem družbenem ozračju, ki sprejema pravilo, da je »poštenost sicer najboljša politika, toda kupčija je kupčija«.²⁹

b) Psihološka plat

Domnevno in najverjetneje obsežno temno polje »kriminalitete belega ovratnika« ne dovoljuje takšnega vpogleda v posamezniške ter psihološke sestavine osebnosti, da bi bile mogoče zanesljive in znanstvene posplošitve. Dozdajšnje raziskave dajejo zamegljeno predstavo o nosilcu pojava; ta je sam po sebi zanimiv tudi zaradi osebnostnih lastnosti, ki mu jih pripisujejo. Postavljajo ga kot antipod tistemu kriminalu, ki ga povzročajo ljudje iz nižjih družbenih plasti, in sicer zaradi vrste okoliščin, ki so pri tako imenovani »klasični kriminaliteti« dokaj drugačne od tistih, ki naj bi bile lastne ljudem »višjih družbenih plasti«.

V sovjetski kriminološki literaturi v zadnjem času močno poudarjajo »potrebe«³⁰ kot motivacijski mehanizem. Potrebe imajo tudi v kriminaliteti belega ovratnika nedvomno velik pomen. Potreba, ne glede na to, kako je spodbujena, pa ima najbrž tudi v takšnih pojavih na naših tleh nemajhno vlogo v etiologiji kakršnihkoli poslovnih deformacij, ne glede na to, ali gre pri tem še za skupinsko ali posamično prilaščanje dobrin ali ne. Teorija situacije lahko skupaj z osebno motiviranostjo dajeta že nekoliko jasnejšo podobo posamezne kazenske zadeve in njenega nosilca, toda vse skupaj še ni povzročilo večjega zanimanja, vsaj ne takšnega, ki bi bil približno enak zanimanju za »deviantno« vedenje ljudi z »modrim ovratnikom«, to je nižjih družbenih plasti.

»Potrebe, koristi, interesi« in podobne pobude so gibalo pri nastajanju kriminalitete višjih plasti; pri tem verjetno ni nobenega posebnega razločka od ljudi, ki ne sodijo v te plasti. Toda pri njih gre, kot pravi Kobal, za storilce, pri katerih »na njihovo vedenje odločilno vpliva neuravnotežen razpon med željami in stvarnostjo, konkretnost in neposrednost v izpolnjevanju želja, motnje v odnosu do avtoritete in nezadostno občutje za družbeno lastnino«.³¹ Ker ne

²⁹ Schur: Our Criminal Society, str. 174.

³⁰ Glej npr. Šljapočnikov: Značenje kategorii interesa v kriminologiji, str. 84.

³¹ Dr. Miloš Kobal: Psihološki vidiki kaznivih dejanj v gospodarstvu, str. 81.

sodijo (vsaj načeloma ne) v nižje družbene plasti, so njihove potrebe drugačne in večje od normalnih ali povprečnih (kar je lahko zelo relativno in odvisno od okolja, v katerem posameznik živi). To bi lahko pomenilo, da so želje po gmotnih dobrinah pri storilcih te vrste večje (toda hkrati morda zaradi družbenega statusa prej dosegljive kot pri malem človeku z ne prevelikimi potrebami). Določen poklic in položaj spričo posebnega znanja prej omogoča razmere za zadostitev potrebam. Zato lahko glede tega govorimo o »kvazipotrebah«,³² ki presegajo okvir razumnega zadoščenja.

Po dosežanju osebnem — psihološkem poznanju storilca »kriminalitete belega ovratnika« je ta iz družin, ki niso utrpeli nikakršnih resnejših motenj, čeprav oče svoje vloge ni opravljal povsem dobro. Že od rane mladosti se ni učil obvladovati svojih želja in jih uravnavati v sprejemljive možnosti in okvire. »Razpon med željami in stvarnostjo je pri večini neuravnotežen, ohranil je pootročeni način zadovoljevanja svojih želja, želje hoče uresničiti takoj in na relativno preprost način.«³³ (Pri tem gre za neskladnost med normalnimi potrebami in možnostmi njihovega uresničevanja.³⁴) Slabo se prilagaja svojemu okolju in novim navadam, in kot pravi Kobal, »ima skromno sposobnost za življenje, pretrdo živi v realnosti, želje pa ustvarja na kar najbolj otipljiv način.«³⁵

Večina sicer maloštevilnih piscev omenja neprimerno oziroma neustrezno razmerje do avtoritete, ki se izraža tudi v pozitivnem pravu. Pri storilcu prevladujejo gmotne vrednote, izvirajoče iz rane mladosti. Od tod neustrezno razmerje do prilaščanja dobrin. Navadno je brez duševnih pomanjkljivosti, kolikor ni celo visoko inteligenten, odlikuje ga obilnost idej, poznanje psihologije, je pretkan in prepričljiv, spreten pri izpeljavi transakcij, v izmikljanju nadzorstva, v navezovanju stikov, egocentričen, čeprav zna razločevati »moje in tvoje«, pa je iznajdljiv tudi na področju »dati in sprejeti.«³⁶ Po naravi je optimist, razgiban, nagnjen k tveganju, praktičen, vendar šibke morale. Pri svojem delu je spreten in navadno tudi v tehniki kaznivega dejanja (zato šibki uspehi kazenskega pravosodja), zna ustvarjati zase ugodno ozračje, je dober ocenjevalec ljudi ipd.

³² Šljapočnik, prav tam, str. 85.

³³ Kobal, prav tam, str. 80.

³⁴ Vasiljević - Fihler, str. 386.

³⁵ Kobal, prav tam, str. 80.

³⁶ Mergen, str. 366.

Njegova posebnost pa je, da se ne šteje za storilca kaznivega dejanja, marveč za trgovca, sposojevalca ipd., skratka za nekaj, kar je daleč od takšne zaznamovanosti, ki ubijalca, roparja, žeparja in vlomilca ločuje od špekulanta, ponarejevalca in goljufa.

Pri storilcih »kriminalitete belega ovratnika« gre lahko za poseben osebnostni vzorec z nekim splošnim reakcijskim vedenjskim modelom, ki pa je še premalo raziskan. In prav na to opozarja Clinard, ko navaja Sellina. Ta pravi, da je pomembna vloga etioloških raziskav v oblikovanju posplošitev, ki nam dovoljujejo razločevati storilca od konformista v pomenu osebnostnih sestavin in procesa rasti.³⁷

Ob strnitvi misli o osebnosti storilca belega ovratnika in njegovih duševnih lastnosti moramo reči, da se kriminološka spoznanja prav pri njem od Sellinove misli iz leta 1938³⁸ do danes niso kdove kaj napredovala. Veliko več vemo o osebnostih storilcev iz spodnjih družbenih plasti kot pa o tovrstnih vprašanih pri višjih plasteh — te se uspešneje izmikajo tudi družbenemu nadzorstvu.

4. Viktimološki pogled

Ob nerazvitosti in nedognanosti viktimologije na splošno tudi ni pričakovati, da bi o žrtvah kriminalitete belega ovratnika vedeli kaj več, kot nam prinaša nekaj delnih poučnih spoznanj o tem vprašanju. Če se viktimologiji očita, da zanemarja razmerja v viktimogenem kompleksu in vlogo žrtve pri večini vrst kaznivih dejanj, to veliko bolj velja za »kazenski par« prav na tem področju. Zato se odpirajo precejšnje vrzeli, poglobljajo se nejasnosti, ko gre za zapletena razmerja, zlasti pri premoženjskih zadevah tako med skupinami kot med posamezniki in skupinami ali celo med posameznim storilcem na eni in imaginarno skupnostjo na drugi strani. Pri tem gre včasih že tako daleč, da bi v posameznih, zlasti »mejnih« primerih lahko rekli, da gre za kriminaliteto »brez žrtev«. Na to kaže zlasti malomarnost, nezainteresiranost, strpnost itd. celo ob nekaterih »aferah«, ko se brez koristi porazgube milijoni ali celo milijarde, ne da bi bil kdo posebej odgovoren, čeprav se v javnosti raznašajo različne (včasih tudi vznemir-

³⁷ Clinard,* str. 85.

³⁸ Gre za njegov »Culture Conflict and Crime«.

ljive govorice)³⁹ in ne da bi pri tem koga poklicali na zagovor.

Žrtve kriminalitete belega ovratnika podle-gajo predvsem zaradi svoje nemoči pri obrambi pred takšnimi storilci, zlasti zato, ker imajo premalo znanja in zmožnosti, ker so neorganizirane ali slabo pripravljene in največkrat tudi brez volje, da bi se branile. Če gre za storilce, ki so v središču moči, so morebitni ukrepi največkrat vnaprej obsojeni na neuspeh. Zato se je ne glede na družbeno ureditev treba strinjati s Sutherlandom, ko pravi: »Moč storilcev kriminalitete belega ovratnika je v slabosti njihovih žrtev«,⁴⁰ in potem: »Kriminaliteta belega ovratnika cvete tam, kjer pomembni trgovski in poklicni ljudje prihajajo v stik s šibkimi osebami. V tem gre za podobno ravnanje, kot če bi otrokom kradli bonbone.«⁴¹

Neredko pa se tudi pri nas (to so še posebej pokazali »Pismo« ter razna poročila in diskusije po njem) ustvarjajo takšne moralne in poslovne navade, da v tem med žrtvami in storilci kriminalitete belega ovratnika ni posebnih razločkov in da je marsikdo pri prizadevanjih za pridobivanje pripravljen postati danes storilec, jutri pa žrtev koga drugega ter prenašati stanje, v katerem dobiva zdaj eden, zdaj drugi ali oba na račun tretjega. Geis pravi naslednje: »... žrtve dele s storilci podoben vzorec etičnih navad in socialnih aspiracij in storilci ropajo žrtve, ki so same v svojih kraljestvih delovanja enako nepoštene.«⁴²

Kriminaliteta belega ovratnika povzroča nesluteno večjo gmotno in materialno škodo od tiste, ki jo opravljajo storilci nižjih družbenih plasti in ne v svojem poklicu. Vsaka pa ima svoje posebnosti, ne glede na to, ali priteguje pozornost javnosti in ukrepanje kazenskega pravosodja ali ne. Ker so v kriminogenem kompleksu »kriminalitete belega ovratnika« storilci daleč od svojih žrtev, ker so žrtve zanje največkrat nedoločljive, nevidne in brezosebne, ker si množica žrtev škodo deli na majhne dele, ki pogosto tudi niso posebno opazni itd., je tako razmerje prav spodbudno in zapeljivo, posebno ker reakcije največkrat ni (vsaj takojšnje ne) in ker se ljudje včasih na to tudi navadijo.

³⁹ Sem lahko sodijo neuspele, tako imenovane »politične fabrike«, investicije brez denarja — zgolj z avtoriteto posameznikov, na pol zasebna zlorabljanja družbenih skladov, zbrane v kake posebne namene itd.

⁴⁰ Sutherland,* str. 48.

⁴¹ Prav tam.*

⁴² Geis, str. 234.

Če je tako, se postavlja vprašanje, ali gre za resnično viktimalizacijo? Za takšno, pri kateri sta storilec in žrtev v neposrednem razmerju, največkrat najbrž res ne gre. Gre pa za neskončno možnost ustvarjanja škode v najrazličnejših kupčijah, ravnanjih in dejanjih, ki povzročajo gmotno škodo posamezniku ali skupini, če ne celo množici. Gmotna škoda pa je otip-ljivejša od moralne ter se da preštovati in seštevati. Če je torej škodo mogoče ugotavljati, jo je verjetno mogoče tudi komu pripisati in mu reči, da je viktimaliziran, ne glede na to, ali se tega zaveda ali ne, ali to občuti ali ne.

Žrtve torej tudi pri »kriminaliteti belega ovratnika« prispevajo k lastni viktimalizaciji in ustvarjajo možnost, da drugi postajajo storilci. Morda so na področju, o katerem govorimo, včasih lahko bolj odgovorne za to, da se puste viktimalizirati, čeprav bi se temu marsikdaj lahko izognile. Če je to res, so močan dejavnik pri nastajanju ali odpravljanju viktimgenih položajev in bi bila njihova udeležba tudi pri zmanjševanju takšnega kriminala resen in upoštevana vreden dejavnik.

Priznati moramo, da je vprašanje viktimalizacije, prispevka žrtev pri nastajanju kriminalitete belega ovratnika (ob morebitni udeležbi ljudi, ki imajo moč) in še veliko drugih vprašanj vsaj za naše razmere domala neraziskanih in docela nejasnih. Domneve, ki se pri tem utrinjajo, temeljijo bolj ali manj na občutku, pa vendarle opozarjajo na dve plati istega pojava, ne le na eno samo.

5. Sprejemljivost v posameznih plasteh ali poklicih

Posamezniki iz nekaterih plasti ali poklicev, ki tudi pri nas skušajo biti učinkoviti za vsako ceno, si pridobivati dobiček ne glede na način, sprejemati prednosti, čeprav na tuj račun, si jemati pravice, ki jim ne gredo itd., s svojimi »uspehi« ali kako drugače premamljajo tudi nekatere javne službe. To v začetku ni neposredno in klasično podkupovanje, temveč bolj občudovanje in strpnost, opušcanje ustrezne ostrine pri oceni pojava, nato pa kratkomalo dopušcanje nezakonitega delovanja, čeprav je jasno, da gre za kršitve veljavnih pravnih norm. Ker pa zadeve v poslovnem življenju potekajo hitreje, kot jim lahko sledi veljavno pravo, se neredko dogaja, da nove »poslovne navade« (ki so lahko tudi »deformacije«) prihajajo v navzkrižje z

(»zastarelim«) veljavnim pravom. Zato se pri tem postavlja dvoje poglobitnih spoznanj:

— z veljavnim »starim« pravom ni več mogoče urejati novih gospodarskih razmerij, ki se porajajo, in marsikaj, kar je nekoč bilo protidružbeno, se ne šteje več kot tako;

— nastajajo taki položaji, ki postajajo nevarni in ki bi jih bilo treba urediti pa tudi sankcionirati, ker so doslej bili puščeni v nemar, oziroma jih prej sploh ni bilo.⁴³

Seveda pa se stališča o tem, kaj je moralno in kaj ne, lahko razhajajo. Teža dejanja ali ravnanja je navadno funkcija mnenja (toda vprašanje je — čigavega) o nevarnosti. Sodbe o nevarnosti pa so različne, in sicer glede na to, kaj kdo sodi o kaki dobrini, ki naj bi jo varovalo pravo ali vsaj poslovne navade oziroma etika kakega poklica. Ker pravne norme ustvarjajo različne družbene skupine, katerih interesi si celo nasprotujejo, ker se neredko nihče ne potruzi, da bi drugega do konca prepričal (pravne vzgoje pa ni ali je nezadostna) o potrebi, da bi nekaj uredili prav na tak način, in ker se tudi predpisi na veliko področjih nenehno spreminjajo (da ne upoštevamo nestabilnosti) ter tako nedvomno zmanjšujejo čut za odgovornost, prihaja do splošnega neupoštevanja prava, izigravanja in obhajanja predpisov, skratka — do samovolje.

Toda posameznikov, ki tako ravna, bodisi da delajo predvsem v prid delovnim kolektivom, skupinam ali povrhu tega največkrat tudi zase, navadno ne štejejo za tatove, goljufe in ponarejevalce, če pa jih del javnosti obravnava kot take, obsodba še zdaleč ni tako huda kot za tiste, ki so zaznamovani kot vlomilci, ubijalci, roparji ipd. Da je tako, nam kaže domača kazuistika iz bližnje preteklosti. Okolje, iz katerega izhaja ali v katerem dela storilec, ne samo da njegovo dejanje ne šteje za zavrženo in amoralno, marveč pogosto celo simpatizira z njim in poslovno sodeluje.⁴⁴ To pomeni, da prizadeti ne zgublja svojega statusa med poslovnimi kolegi; ko se ti potegujejo zanj, hkrati varujejo sebe in (svojo poklicno kariero) za nazaj in za naprej.⁴⁵

⁴³ Glej o tem tudi Kobe, str. 545, Najman,* str. 590 in drugi.

⁴⁴ Sutherland,* str. 69.

⁴⁵ V zadevi glasovanja za odvzem poslanske imunitete direktorju Petru Vujčiču je bilo med 24 vzdržanimi glasovi 21 direktorjev ali vodilnih delavcev v gospodarstvu ter 1 upokojen direktor, glej Komunizist, 72/40, str. 1, 72/41, str. 15, Delo, 27. okt. 1972, str. 5 itn.

Že zdavnaj je znano, da se pripadniki nekaterih poklicev med seboj varujejo pred nevarnostjo vdora nepoklicanih nadlegovalcev. To ne velja samo za direktorje gospodarskih organizacij in poslovne ljudi v gospodarskem življenju, marveč tudi za zdravnike, farmacevte itd., do policistov in sodnikov. To je tudi bistveno vprašanje kriminalitete belega ovratnika, pomeni odklonsko oziroma kriminalno vedenje v poklicu ali ob opravljanju poklica in z njegovo pomočjo. Pripadnost poklicu ali opravljanju kake dejavnosti pa ne pomeni samo sprejemanje skupinskih norm, marveč tudi čustveno in iracionalno nagnjenost k določenim, četudi odklonskim ljudem iz tega poklica. To pa vsebuje pristranskost, uvidevnost, razumevanje in strah za sloves pred ljudmi (ne samo za prizadetega, marveč pogosto tudi zase).

Take intimnejše in zaprte skupine se tudi laže upirajo napadom nase, obsodbam in vrednotenjem, kritiki in tudi neposrednim posegom, zlasti če svojo gospodarsko moč združujejo s političnim in družbenim ugledom. In čeprav kot pravi Freund, »pravo kako dejavnost razglašajo za kriminalno, pa ne more uporabiti svoje politike trdno in njegov moralni učinek postaja nujno slabši.«⁴⁶

Sprejemljivost amoralnega vedenja v določenih plasteh ali poklicih (v katerih se dogaja ob opravljanju teh poklicev) ustvarja tudi brezbržnost pri drugih in slabi reakcijo zoper tako vedenje ter polagoma spreminja tudi vrednote, ki jih pravo sankcionira.

S tem pa postajajo v ostrini svoje vloge omarjani tudi tisti, ki jim družba zaupa funkcijo nadzorovati vedenje drugih in ki jim nalaga spreminjati njihovo ravnanje tako, kot se zahteva po veljavnih normah, ki jih celo nadzorovalci ne zagotavljajo z zavzetostjo.

6. Družbeno nadzorstvo in sposobnost organov odkrivanja

Če velja Lacassagnevo pravilo, da ima vsaka družba takšno kriminaliteto, kakršno zasluži, potem bi najbrž smeli reči, da ima tudi **takšno družbeno nadzorstvo**. S tem mislimo na tiste državne in prisilne organizacije, ki kakor koli lahko posredujejo v konfliktnih družbenih stanjih, pa tudi na tiste neprisilne nedržavne orga-

⁴⁶ Navedeno po Kadishu,* str. 398.

nizme, ki lahko vplivajo na spreminjanje vrednot in izboljšanje vedenja.

Zamisli o »delavskem samoupravnem nadzorstvu« na tem področju se niso uresničile. Ne zato, ker bi bile zgrešene in neuresničljive, marveč zaradi ljudi in njihovih vrednot ter zaradi premajhne splošne pozornosti, ki izhaja iz takšnega vrednotenja. Tovrstno nadzorstvo ni bilo kos odkrivanju in ga zlasti pri kriminaliteti belega ovratnika niso razumeli niti tisti državni organi in organi družbeno-političnih skupnosti, ki so poklicani za to, da usposablajo nedržavne in neprisilne organizacije za odkrivanje takšne kriminalitete. Ne samo, da nam ni uspelo razvijati »notranjega nadzorstva« v delovnih organizacijah, marveč smo zanemarjali tudi tiste državne organe, ki pomenijo temeljno funkcijo države (ali družbe) na represivnem področju. In ker ni delovala niti represivna plat teh organov, ni mogoče niti pričakovati, da bi si pot utrle preprečevalne dejavnosti, ki so na splošno cenejše, demokratičnejše, bolj humane in na ljudeh ne puščajo toliko škodljivih posledic kot kazenski pregon in prostostne kazni. Skratka, z razvojem demokracije je bilo oslABLJENO družbeno nadzorstvo nad družbi škodljivimi pojavi (ne pa nasprotno), organizacijsko se je nadzorstvo prelagalno navzdol in se cepilo na strokovno nepriljavljeno in operativno neučinkovito nadzorstvo po občinah ali kje drugje. Danes lahko beremo o težavah inšpekcij, sodišč, službe javne varnosti, carine, službe družbenega knjigovodstva itd., kako jim manjka kadrov, kako so neustrezno tehnično usposobljene, kako je kako služba neustrezno kadrovske zasedena itd., medtem ko nihče ne ve, kakšen je njihov umski in ustvarjalni potencial, kaj šele, da bi primerjali, koliko vlagamo v to nadzorstvo in kaj nam prinaša, ali da bi se lotevali smotrnosti, ustreznosti, primernosti itd. njegove organizacije. »Sklepi in priporočila za nadaljnje delo sodišč, javnega tožilstva v Socialistični republiki Sloveniji«⁴⁷ rešujejo ta vprašanja le deloma in iz zornih kotov nekaterih organov. Zato bi morali kaj kmalu podobno obravnavati tudi druge mehanizme družbenega nadzorstva in se lotovati tudi oblikovanja tako imenovane »pravne zavesti« občanov, zlasti še, ker so se vsa doseđanja prizadevanja, kako vplivati na moralno-etično rast ljudi z resolucijami in deklaracijami

izkazala dokaj neuspešno, in je zato moralo priti do dogodkov, do katerih je prišlo.

Ker so organi družbenega nadzorstva in sile za odkrivanje škodljivih pojavov vedno izredno občutljiv mehanizem, ki ne odseva samo razmer v sebi, ampak tudi v okolju, to je v družbeni klimi, v kateri raste in za katere spreminjanje ima malo priložnosti, se ne bi smeli čuditi, da so tudi te službe postale takšne, kot so. Od nekaterih kadrovske in tehnično najbolj opremljenih državnih nadzornih organov se še posebej zahteva, da se vedno vedejo skladno s politično oceno razmer, vendar ti organi niso sami odgovorni za pojave, ki nastajajo v družbi. Ker bi se morali dosledno ravnati po veljavnem pozitivnem pravu, je zelo neprijetno, če morajo upoštevati še kako krajevno politiko ali avtoritativnega posameznika in skupino, pa se pozneje izkaže, da je šlo za napačno smer. Prav kriminaliteta belega ovratnika in silnice, ki jo omogočajo, sodijo v tako sfero manj samostojnega odločanja zoper koga ukrepati in kako, da ne bi nastale neprijetne posledice. Samostojnost teh organov se je marsikdaj pokazala le kot geslo. Na splošno pa je glede »politizacije« in »avtonomnosti« zlasti organov družbenega nadzorstva več zmede kot jasnosti in bo treba tudi ta vprašanja načeti resno teoretično, ne pod vplivom čustvenih reakcij ali ob konfliktnih razmerjih v družbi. Prav tak čas je manj primeren za tovrstna razmišljanja in teoretična razglabljanja. Strinjati se je z mnenjem, da bo treba pri reševanju vprašanj delovanja kazenskega pravosodja ob naraščanju števila neodkritih (in morebiti tudi neraziskanih) kaznivih dejanj rešiti najprej veliko vprašanj tistih, ki sodelujejo pri odkrivanju, pregonu in kaznovanju.⁴⁸

Vsaka demokratizacija družbe zahteva spreminjanje delovanja nadzornih organov, zlasti policije. Od vodstva do slehernega pripadnika, ki na terenu opravlja svojo službo, se je treba prilagoditi novim nalogam ob hkratnem zaostrovanju pogojev, kot so: zahteve glede strokovnosti, nagrajevalnega sistema, notranjega nadzorstva in vodenja, dviga znanja, strokovne domiselnosti in ustvarjalnosti, zadostne kadrovske zasedbe in tehnične opremljenosti. Ugotoviti je treba, kaj se od posamezne organizacije pričakuje in kaj ji lahko škoduje (javni napadi, neustrezno javno vrednotenje, nezaupanje posa-

⁴⁷ Uradni list SR Slovenije, št. 42-334/72, z dne 11. 10. 1972.

⁴⁸ Glej izjavo dr. Vratuše, podpredsednika ZIS, Revija 92, št. 9, str. 27.

meznih plasti, politični pretresi, podkupovanje, odvisnost in pristranost, vpliv posameznikov ali skupin, spremembe stila delovanja itd.). Ti procesi so navadno dolgotrajnejši in jih po zakonu vztrajnosti ni mogoče reševati, kadar bi hoteli, ne da bi pri tem povzročili škodo v učinkovitosti služb, vsaj za nekaj let.

Na svetu ni policije (ta največ prispeva pri odkrivanju kriminalitete), ki ne bi bila deležna očitkov, da se najbolj ukvarja z malim človekom. Le-ta ji navadno ne dela težav, ker je največkrat brez zvez, nima opore, njegova kriminaliteta ali »kriminaliteta modrega ovratnika« pa je vsaki policiji prej dosegljiva in razumljivejša, morda tudi zato, ker odkriva kriminaliteto tistih plasti, iz katerih so njeni pripadniki sami izšli. Manj dostopne pa so ji višje plasti.

Tudi njen način delovanja je večinoma tak, da ji je načeloma dosegljiv tako imenovani »cestni kriminal«. Kriminaliteta belega ovratnika pa se ne dogaja samo v »nedosegljivih skupinah«, ampak tudi na nedostopnih krajih, ob verziranem zlorabljanju poslovnih opravil, ki so policiji pogosto neznana.

Odkrivanje takega kriminala ne zahteva samo poznanja kazenskega prava, kazenskega postopka, kriminalistike in gospodarskega poslovanja, marveč pogosto tudi različne dejavnosti, ki so (ali se štejejo) nedopustne. Policijsko odkrivanje kriminalitete belega ovratnika se močno približuje načinom odkrivanja politične kriminalitete, kjer se uporabljajo prav določene metode. Toda to so že vprašanja stroke in družbeno-politične ocene, ali je dopustna uporaba sredstev, ki se jim demokratične družbe precej izogibajo (čeprav jih pogosto trpijo).

7. Ovire za učinkovitost organov odkrivanja

Na splošno se ugotavlja, da je temno polje kriminalitete belega ovratnika zelo veliko, morda bolj kot na katerem koli drugem področju. Čeprav namen tega sestavka ni ugotavljati razloge za to, pa je jasno, da je energija naznanjanja takšnih dejanj izredno nizka, verjetno prav zaradi strpnosti javnosti, zaradi zmede v vrednotenju, kaj je kriminal višjih plasti, in pogosto zaradi težko določljivih ali anonimnih žrtev, ki jim ni do dviganja glasu, da so bile oškodovane.

V zadnjem času prenekateri državni in politični dejavniki trdijo, da na organe odkrivanja pritiskajo razne tehnokratske strukture in kra-

jevni interesi, da niso dovolj kadrovske, materialno in organizacijsko utrjeni, da se ne vživljajo dovolj v spreminjanje zastarelih, preživelih predpisov,⁴⁹ da sodišča v zadevah kršitev »zakonov in predpisov« spoštujejo bolj ali manj merila krajevne oportuniteti,⁵⁰ da organi družbenega nadzorstva nimajo zagotavljenih sredstev za modernizacijo služb in za kadrovske izpopolnitev, da do »Pisma predsednika in izvršnega biroja ZK niso prijavljali oseb, ki niso plačevale davka«,⁵¹ da so tehnokratske in birokratske sile »celo v sodstvu in tožilstvu«,⁵² da je bilo celo v takih »strukturah oziroma posameznih območjih, kot je... javna varnost itd. odsotna idejna akcija in politizacija«,⁵³ »da je treba storiti nujne ukrepe, ki bi zagotovili usposabljanje organov državne (podčrtal J. P.) in delavske samoupravne kontrole za učinkovitejšo zatiranje takšnih pojavov«⁵⁴ itd.

Skratka, kritiki organov družbenega (državnega) nadzorstva ne ugotavljajo samo, da odkrivanje (zlasti kriminalitete belega ovratnika) ni učinkovito, marveč in predvsem tudi izražajo nezadovoljstvo tako z organizacijo nadzornih organov kot z njihovim delovanjem in kadri.

Res je, da so take ocene bolj politične kot strokovne, bolj navdihnjene od nekakšne stiske in intuitivne kot ugotovitev proučevanja vloge organov družbenega nadzorstva v globalni družbi z vsemi implikacijami, bolj temelje na posploševanju posameznih primerov in neugodnih konfliktnih položajev kot na razčlenjevanju dejanskega stanja. Res pa je tudi, da teh vprašanj nihče nenehno ne proučuje, in sicer ne v teh organih in ne zunaj njih. Tako danes zelo malo vemo o politološki, sociološki, kriminalno-politični in socialnopsihološki oceni delovanja organov družbenega nadzorstva (lahko tudi državnega) v socialistični samoupravni družbi.

Prav pri kriminaliteti belega ovratnika oziroma škodljivih pojavih posameznikov iz višjih družbenih plasti pa se z vso ostrino postavlja vprašanje družbene vloge nadzorovalnih organov in njihove učinkovitosti. S tem je povezana prenekatera neprijetna posledica, ki ne načenja samo vprašanja odgovornosti za škodljivo rav-

⁴⁹ Marinc, poročilo na seji CK ZKS, Delo, 5. nov. 1972, str. 3.

⁵⁰ Polajnar, Delo, 14. okt. 1972, str. 20.

⁵¹ Dolanc, Delo, 31. okt. 1972, str. 5.

⁵² Intervju predsednika Tita za »Vjesnik«, Delo, 8. okt. 1972, str. 3.

⁵³ Marjan Orožen, Delo, 6. nov. 1972, str. 12.

⁵⁴ Pismo predsednika ZK..., Delo, 19. okt. 1972, str. 4.

nanje, ampak tudi vprašanje **pravičnosti in enakosti ljudi pred zakonom**, ne glede na družbeni položaj in plast, iz katere prihaja kršitelj. S takimi pojavi niso kršene le pravne norme, ampak predvsem varnost tistih ljudi, za katere je ustvarjena družbena ureditev, ki jo razglasamo. Od tod po mojem mnenju doslej najbolj celovita in ostra kritika organov družbenega nadzorstva, kar smo jih doslej slišali.

Organov družbenega nadzorstva nikakor ne bi smeli obravnavati strože od tistih »struktur« in »sil«, ki jih vodijo, ker tudi te doživljajo kritiko in obsodbo zaradi neučinkovitosti. Toda kolikor gre za medsebojna razmerja med posamezniki-devianti iz višjih družbenih plasti (ki imajo pogosto tudi politično moč) in organi družbenega nadzorstva, bi morali tudi v naših razmerah upoštevati še naslednje:⁵⁵

a) Ker gre pri kriminaliteti belega ovratnika za »uradniški kriminal«, ki ga store osebe z ugledom in ustreznim družbenim položajem, se neredko dogaja, da so organi družbenega nadzorstva dolžni upoštevati stališča in mnenja takih oseb tudi glede zadev, ki jih nadzorujejo (npr. občinska inšpekcija mora upoštevati »lokalno« politiko, predsednika, ki vodi partikularistično politiko itd.). **Mogoči storilec kriminalite belega ovratnika ima torej moč nad tistimi, ki bi ga moral nadzorovati.**

b) Mogoči storilec je organom družbenega nadzorstva težko dosegljiv, ker njegova dejavnost **največkrat ni vidna**. Njegov sloves, udeležba v strukturah moči, **položaj**, zaslomba pri še močnejših, zasebnost z njimi itd., **ustvarja tudi prevelik razmik med njim in delavci nadzornih organov**. Le-ti pa se ne lotevajo radi takšnih zadev, v katerih bi jih lahko doletele obtožbe, da delajo škodo »politiki«, od katere morda še žive.

c) Ena izmed pomembnih sestavin neučinkovitosti je tudi nezanimanje žrtev v dosti primerih oškodovanja, zlasti če gre za družbeno premoženje. Pri veliko dejanjih kriminalite belega ovratnika gre za tako ravnanje, pri katerem **največkrat ni »vidnih« žrtev** ali pa so teže določljive; tako bi lahko rekli, da gre za »kazniva dejanja brez žrtev« (čeprav le navidezno).

d) Motivacije tovrstne kriminalite je pogosto iskati v zadoščanju posebnim interesom, s katerimi soglašajo tudi drugi. **Storilec ima občutek, da dela dobro in ne hudo**, ker skuša

doseči prednosti (ne zase — neposredno) za skupine, organizacije ali skupnosti (npr. z odtegnitvijo dajatev družbi poveča vrednosti lastne organizacije, lokalne skupnosti ipd.).

e) Mogoči storilec ni osamljen, neredko **ima oporo v ožjem okolju**, ki ga navdihujejo iste ali podobne aspiracije. Včasih je celotno ozračje takšno, da spodbuja v ugodnih priložnostih storiti dejanje v prid ožjim interesom.

f) Uradna **skrivnost** veže določene strukture med seboj, tako da niso **zavarovane** le pred konkurenco, marveč tudi pred »vdorom« **nadzornih organov**.

g) Organi družbenega nadzorstva morebitnih kršitev navadno ne predvidevajo vnaprej, ker se še pri preteklih bojujejo s težavami in zamudo. **Napovedovanje** je bilo vedno **šibka stran nadzorstva**. Odkrivanje poslovnih deformacij pa zahteva ne samo poznanje gospodarskega življenja, ampak tudi domiselnost in ustvarjalnost, to dvoje pa ni vedno v navadi organov družbenega nadzorstva (zlasti ne nižjih, ki se bojujejo z velikim številom praktičnih težav in ki zaradi množice dreves ne vidijo gozda).

k) Ne nazadnje tudi **lokalna koristnost in sploh koristnost** zaradi tovrstnih pojavov **ni brez pomena**, saj so že marsikomu v organih družbenega nadzorstva svetovali, naj pri svojem delu ne bo preveč vnet.

8. Sklep

Pričujoči poskus kriminološke in sociološke ocene kriminalite belega ovratnika morda vsaj deloma odgovarja na vprašanja, ki so postavljena v uvodu sestavka, vendar še zdaleč nima namena, da bi pojasnil številne neznanke, ki se pri tem kažejo. Družbene silnice ob hkratni zapletenosti osebnostnih dejavnikov in množica kršilcev so preveč nejasne, zahtevne in pogosto tudi prikrite, da bi lahko podali resnejša in bolj poglobljena spoznanja že o fenomenologiji kriminalite belega ovratnika, kaj šele da bi prišli do takšnih teoretičnih posplošitev, ki bi tudi tu pomenile prispevek k boljšemu poznanju »človeka-hudodelca« iz višjih družbenih plasti v takšni družbi, kot je naša. Tolažimo se lahko s tem, da zadevne znanosti v družbah, ki imajo več pojavov kriminalite belega ovratnika, z daljšo zgodovino fenomenologije te vrste, z bolj razgibanim družbeno-gospodarskim življenjem itd. pri tem vprašanju niso kdove kaj napredovale, čeprav so si močno prizadevale.

⁵⁵ O tem glej še posebej: Downes David — Rock Paul, str. 351.

Sestavek se ne ukvarja s praktičnimi rešitvami, kako zagotoviti boljše družbeno nadzorstvo nad pojavi. Ta vprašanja se že začenjajo reševati hkrati z nekaterimi političnimi prizadevanji, ki kažejo več posluha tudi za delovanje organov družbenega nadzorstva. Za naš namen naj omenim še naslednje misli:

— Kaže, da je treba tudi v znanostih, kot so sociologija, kriminologija, psihologija, socialna psihologija in kriminalistika, storiti kaj več za poznanje pojavov in storilcev, ki povzročajo največ moralne in gmotne škode. To pa je prav pri kriminaliteti belega ovratnika. Nekateri delne raziskave in nekoliko pogostnejši članki manj številnih piscev nam potrjujejo domneve o splošni zapletenosti in nedognanosti »poslovnih deformacij, koristnih malverzacij itd.«, in sicer tako fenomenološko in kazenskopravno kot tudi pri preprečevanju in drugače. Tudi v znanosti se na tem področju kaže nezadostnost, ki se morda prenaša že od neučinkovitosti organov družbenega nadzorstva. Tu so raziskovalci družbenih pojavov pokazali podobno malo zanimanja in uspeha, kot je bilo družbeno nadzorstvo z usmerjevalci politike neučinkovito in indolentno.

— Zlasti pred kriminalistiko, bolje rečeno — kriminalistično metodiko, se odpira težavno ustvarjanje raznovrstnih in še nedognanih pravil odkrivanja in dokumentiranja dejstev, pomembnih za kazenski pregon tako imenovanih gospodarskih kaznivih dejanj in drugih pojavov. Mišlim, da organi, ki se kakor koli že lotevajo izdajanja monografij o metodiki, morajo upoštevati nedoraslost te poddiscipline. Sodim, da je tu treba naše umske zmogljivosti usmeriti v pomoč organom družbenega nadzorstva. Pri tem so mišljene tudi tiste vede, ki prispevajo k spoznavanju, prepoznavanju, individualizaciji in vrednotenju predmetnih dokazov in ne samo osebnih, kot je bilo doslej.

— Osebnostni sestavi in umskim zmogljivostim storilcev kriminalitete belega ovratnika se je treba upreti z ustrezno pripravljenim družbenim nadzorstvom. Samo politična podpora in ugodno družbeno ozračje ne zadoščata. Učinkovitost odkrivanja tudi ni toliko odvisna od prerogativ, ki se ponujajo nekaterim organom družbenega nadzorstva, ampak bolj od njihove iznajdljivosti, ustvarjalnosti, gibčnosti, izobrazbe (predvsem strokovne) ter poznanje razmer, ki pojave omogočajo (pri tem domnevam, da ti organi že zadoščajo moralno-političnim zahtevam).

— Že nekatera posvetovanja o gospodarski kriminaliteti v zadnjih letih so nakazovala, da je treba »zgraditi in izoblikovati sistem gospodarskih kaznivih dejanj«. ⁵⁶ Ta naloga je še vedno neizpolnjena. Nove inkriminacije so le dohitevanje časa na nekaterih področjih in nič več. Zlasti se tu postavljajo težavna vprašanja odgovornosti (tudi kolektivnih oseb).

— V celotnem družbenem nadzorstvu bo še vedno najkritičnejša točka »notranje nadzorstvo«. Brez raziskovanja vseh zornih kotov (notranjega nadzorstva) bo težko zagotoviti, da se bodo pričakovanja in zaupanje vanjo uresničila. Ker pa je ta odvisna od konkretnih ljudi in njihove prizadevnosti, ni dovolj, da je samo organizirana in pravno urejena.

— Vsa prizadevanja bi bila zaman, če ne bi tudi v družbi odpravljali spodbud, ki ljudi iz višjih družbenih skupin ženejo v zlorabljanje svojega poklica za kršenje pravnih in etičnih norm.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Baer Harold: Le crime en col blanc aux Etats Unis, *Revue internationale de Criminologie et de Police technique*, Vol. XXIV, No 4, Oct./Dec. 1970, str. 265—270.
2. Balch R. W.: The police personality: fact or fiction, *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, Vol. 63, 1972, No 1, str. 106—119.
3. Becker H. K.: Is it late for police community relations? *Abstracts*, Vol. 12, No 2, March/April 1972, str. 271.
4. Brandstatter A. F.: A career concept for police, *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, Vol. 61, 1970, No 3, str. 433—435.
5. Carson W. G.: White-collar crime and the enforcement of factory legislation, *The British Journal of Criminology*, Vol. 10, No 4, Oct. 1970, str. 383—398.
6. Cotič dr. Dušan: Samozaštita radnih organizacija, osnovni metod prevencije privrednog kriminaliteta, *Jugoslovenska revija za kriminologijo i krivično pravo*, letnik VIII, leto 1970, št. 2, str. 333—339.
7. Cressey D. R.: The respectable criminal, *Abstracts*, Vol. 12, No 3, May/June 1972, str. 327.
8. Davidović dr. Dragomir: Unutrašnja i spolna kontrola i suzbijanje nezakonitosti i kriminaliteta u privredi, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, letnik VIII, leto 1970, št. 2, str. 296—307.
9. Downes David - Rock Paul: Social reaction to deviance and its effects on crime and criminal careers, *The British Journal of Sociology*, Vol. XXII, No. 4, December 1971, str. 351—364.

⁵⁶ Glej npr. Đorđević, str. 540.

10. Đokić Mileta: Situacije do kojih dolazi u praksi u vezi sa odgovornošću kolektivnih organa za pojave nezakonitosti i kriminaliteta u privredi, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VIII, leto 1970, št. 2, str. 346—357.
11. Đorđević dr. Miroslav: Sistem privrednih delikata, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VII, leto 1969, št. 4, str. 525—540.
12. Đorđević dr. Miroslav: Kaznena odgovornost kolektivnih organa za pojave nezakonitosti i kriminaliteta u privredi, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VIII, leto 1970, št. 2, str. 340—345.
13. Fleek T. A. and Newman T. J.: The role of police in modern society, **Abstract**, Vol. 10, No 4, July/August 1970, str. 402.
14. Geerds dr. Friedrich: Probleme der Wirtschaftskriminalität und ihre Bekämpfung, **Kriminalistik**, letnik 22, leto 1968, št. 5, 6, 7, strani 234—236, 300—306, 356—360.
15. Geis Gilbert: **White-Collar Criminal — The Offender in Business and Professions**, New York, 1968, strani 448.
16. German A. C.: Changing the police — the impossible dream? **The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science**, Vol. 62, No 3, 1971, str. 416—421.
17. Kellens G.: From »white collar crime« to »gentlemen's crime« **Abstracts**, Vol. 9, No 5, Sept/Oct. 1969, str. 508.
18. Kellens G.: White collar crime and stigmatization **Abstracts**, Vol. 11, No 4, July/August 1971, str. 495.
19. Kobal dr. Miloš: Psihološki vidiki kaznivih dejanj v gospodarstvu, **Psihologija v gospodarstvu**, Ljubljana, 1962, str. 78—82.
20. Kobe dr. Peter: Privredno krivično delo u krivičnom zakonu i u sporednom krivičnom zakonodavstvu, kao i novi oblici ovih krivičnih dela, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VII, leto 1969, št. 4, str. 525 do 540.
21. Kwan, Rajeswaran, Parker, Amir: The role of criminalistics in white collar crimes, **The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science**, Vol. 62, No 3, 1971, str. 437—449.
22. Mergen Armand: La personnalité du »criminel à col blanc« **Revue internationale de Criminologie et de Police techniques**, Vol. XXIV, No 4, Oct/Déc, 1970, str. 265—270.
23. Mills C. Wright: **Elita oblasti**, DZS Ljubljana 1965, strani 442.
24. Najman dr. Velizar: Shvatanje privrednog kriminaliteta s obzirom na savremene uslove privredivanja, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VII, leto 1969, št. 4, str. 599—592.
25. Nenadić Rajko: Kontrola funkcije službe društvenog knjigovodstva, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VIII, leto 1970, št. 2, str. 308—326.
26. Offences by smart people, **Abstracts**, Vol. 10, No 4, July/August 1970, str. 402.
27. Papeš Dragutin: Društveno preventivne mjere za sprečavanje privrednog kriminaliteta, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VII, leto 1969, št. 4, str. 567—588.
28. Sander Herbert: Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität, **Kriminalistik**, letnik 23, leto 1969, št. 4, str. 169—171.
29. Schur Edwin M.: **Crimes without Victims**, 1965, Englewood-Cliffs, N. Y., strani 180.
30. Schur Edwin M.: **Our Criminal Society**, 1968, strani 244.
31. Skobir dr. Anton: Kazensko pravna odgovornost podjetij in njihovih vodilnih delavcev, **Revija za kriminalistiko in kriminologiju**, letnik 22, leto 1971, št. 3, str. 158—171.
32. Skobir dr. Anton: Subjekti privrednih krivičnih dela, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VII, leto 1969, št. 4, str. 553 do 566.
33. Stanković dr. Jugoslav: Moral kao normativni izraz samoupravnog regulisanja odgovornosti, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VIII, leto 1970, št. 2, str. 253—262.
34. Sutherland E. H.: Is »white collar« crime? **The Sociology of Crime and Delinquency**, 1964, str. 20—27.
35. Šetinc Franc: Deformacije v poslovnem življenju in naloge pravosodnih organov, **Revija za kriminalistiko in kriminologiju**, letnik 23, leto 1972, št. 4, str. 231—235.
36. Šljapočnikov A. S.: Značenje kategorii interesa v kriminologiji, **Sovetskoe gosudarstvo i pravo**, 1972, št. 10, str. 84—88.
37. **The Challenge of Crime in a Free Society**, Washington 1967, strani 340.
38. Trojanowicz R. C.: The policeman's occupational personality, **The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science**, Vol. 62, No 4, 1971, str. 551—559.
39. Van Veringh J.: White collar crime, an exploration, **Abstracts**, Vol. 10, No 2, March/April 1972, str. 517.
40. Vasiljević dr. Vladan: Obim i pojavni oblici kriminaliteta u privredi i osnovni činioci koji do njega dovode, **Pravni zbornik**, letnik XXI, leto 1972, št. 1—2, str. 1—24.
41. Vasiljević Vladan, Pihler Stanko: Iskustva u istraživanju kriminaliteta u radnim organizacijama unutrašnje kontrole, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, letnik VIII, leto 1970, št. 2, str. 376—388.
42. Zirpins dr. Walter: Wirtschaftskriminalität, **Kriminalistik**, letnik 21, leto 1967, št. 11, str. 576—579.

UDC: 343.918.1:343.53:343.8

«White Collar Crime» and Social Control

Pečar dr. Janez, Senior Scientific Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

The author compares different phenomena in business malpractices, malversations, business crime etc — that have recently been criticized politically in Yugoslavia — with the »white collar crime«. He states that these phenomena in Yugoslavia spring from similar motives, are carried out by similar ways and means and above all, are to be found among the same higher social strata as in the country in which the term »white collar crime« has been invented. The offenders can also — because of their social status and economic and political power — weaken the social control agencies.

Dealing with the ethiological aspect the author examines above all the general social conditions of these phenomena as well as the individual psycho-

logical aspect and the victims. In fact, the latter — very often impersonal units — are more indolent, tolerant and uninterested with respect to these crimes, than any other. Perhaps they are even as corrupt as the offenders. The offenders are also well accepted in particular social strata, groups or professions — which is an important impediment to efficient control.

Inefficiency in clearing up white collar crime entails not only unjustified social differentiation but puts forward also the problem of justice in general and of the principle of equality of man in law. The author finally enumerates reasons for this inefficiency and gives proposals for its improvement.